

J a n B o u z e k

R e c e n z e

n a k n i h u U d o
H e r r m a n n s t o r f e r a
„ Z d á n l i v é t r ž n í h o s p o d á ř s t v í “
(S c h e i n m a r k t w i r t s c h a f t ,
A r b e i t , B o d e n , K a p i t a l
u n d d i e G l o b a l i s i e r u n g d e r
W i r t s c h a f t)

Krátká brožura – „Zdánlivé tržní hospodářství“, shrnující situaci koncem roku 1989, a ukazující možnosti rozvoje směrem k sociální trojčlennosti v bývalých socialistických zemích, byla u nás distribuována o málo později. Autorovy výborné náměty nebyly bohužel u nás realizovány, vývoj se ubíral právě tím směrem, před kterým Udo Herrmannstorfer varoval. Probouzíme-li se dnes jako země pomalu z poblouznění do skutečnosti, na první pohled se zdá, jakoby nebylo úniku ze současné situace. Privatizace a restituční opatření otevřely především cestu nikoli k hospodaření s majetkem, ale ke spekulacím s ním. Spekulativní kapitál odsává zejména ze zemí, které na tento vývoj nebyly připraveny, výtěžky předchozí práce, aby jich využil k dalším spekulacím. Parazitismus spekulantů a tunelářů, kteří úmyslně zařídili „díry“ do zákonů tak, aby jejich zločiny nebyly postihnutelné, vedou k mrhání dříve vytvořenými hodnotami, k zobecnění parazitního přístupu „Urvi si, co můžeš, dokud je zhasnuto“, a tím ke zchudnutí země i jejího obyvatelstva. Nekontrolovatelná ruleta spekulativního kapitálu ve světovém měřítku vede ke zchudnutí většiny jeho obyvatelstva, k odbourávání sociálních funkcí státu, jehož moc se proti mezinárodním monopolům jeví být směšnou.

Pod záminkou potřebných investic rozprodávají za všimné státní úředníci továrny k likvidaci těm, kdo usilují o jejich zavření, neboť jim jde o koupi trhu, o udržení vlastní nadbytečné výroby, o zničení konkurence. Odběratelé jsou pak zbaveni práva výběru, a uvedeni do závislosti ještě větší, než bývala za státního hospodářství socialismu. Zaměstnanci těchto podniků a závodů jsou nadto moderními nevolníky, neboť v rámci neomezené dispoziční moci kapitálu nemají žádnou možnost mluvit do toho, komu bude prodán (často k likvidaci) závod, který budovali či udržovali svou prací, svými výkony. Jejich osud je vydán libovůli jejich majitelů v podobě připomínající výkřiky 17. století (jako např. „Běda, koupil nás Breda.“). To všechno se dělo u nás po dlouhý čas za potlesku nejen těch, kdo na privatizaci bohatli, ale i těch poškozovaných, kteří se opět slepě hnali za dalším z falešných proroků našeho století, tentokrátě slibujícím ještě otevřeněji než při minulých klamech pouze materiální zbohatnutí jednotlivce jako nejvyšší dobro, a pohrdali jak sociální otázkou, tak duchovními potřebami kultury.

Třetí vydání knihy z r. 1997 shrnuje opět současnou situaci, a pokouší se najít cestu z dnešní krize. I když jeho kniha není věnována právě české či slovenské ekonomice, kde krize je obzvlášť hluboká, jeho podněty rozpracovávající myšlenky o sociální trojčlennosti Rudolfa Steinera pro naši dobu jsou bezpochyby zajímavé a podnětné.

Připomeňme si napřed některé zásady sociální trojčlennosti. Asociace výrobců a konzumentů musí stanovovat ceny tak, aby byly dostatečně výhodné pro obě strany, a aby byly chráněny přírodní zdroje; spojování výrobců či obchodníků musí být vyváжено podobnou asociací spotřebitelů. Půda nesmí být prodávána, pouze právo na její rozumné užívání může být právem soukromým. Odškodné za příslušné investice na půdě pokryjí brzy poplatky za její využívání, kterými společnost může jinak pokrývat potřebné sociální výdaje.

Hlavní sociální zákon Rudolfa Steinera zní: „Blaho celku spolupracujících lidí je tím větší, čím méně si pro sebe přivlastňuje jednotlivec výtěžky své činnosti, to znamená, čím více těchto výtěžků předává svým spolupracovníkům, a čím méně ze svých vlastních potřeb uspokojuje ze svých výkonů, a čím více z výkonů jiných.“ Altruismus je sociální tvořivou silou.

Osvobození jednotlivce z nevolnictví a otroctví ho neučinilo rovnoprávným subjektem smlouvy – ze spolupracovníků a podílníků se brzy stali zaměstnanci, pobírající mzdu. Podniky byly právně utvářeny jen z hlediska kapitálu. Volný prodej podniku, ke kterému dnes tak často (už v privatizaci) dochází, vede k prodávání i lidí, a to vytváří jen moderní formu nevolnictví. Z právní formy a vztahu se stalo zboží, které lze koupit a prodat. To vytváří hluboký příkop mezi podnikatelem a zaměstnancem, pracovní vztah se stává trvalým bojem. Jak se může vytvořit sociální cítění, když je stále nutno bojovat o pracovní poměry, o mzdy? Současný systém je neslučitelný s lidskou svobodou, ale nevede ani k „trvale udržitelnému rozvoji“, ani k vyřešení sociální otázky, která zůstává hlavní otázkou současnosti. Jediným řešením je uplatnění hesla bratrství v ekonomické sféře. V asociativním vyjednávání zájmů producentů a konzumentů se srovnáním zkušeností vytvoří společný úsudek o sociálních poměrech. Vyžaduje to ovšem změnu přístupu. „Když člověk pracuje pro druhého, musí v něm vidět důvod své práce; když má pracovat pro celek, musí pociťovat cenu, bytostnost a význam tohoto celku.“, říká Rudolf Steiner. Celek „musí být naplněn skutečným duchem, na kterém má každý účast. Musí být takový, že si každý řekne: Je to správné, a chci, aby to takové bylo. Celek musí mít duchovní poslání a každý musí chtít přispět k tomu, aby toto duchovní poslání bylo splněno.“ Proti dnešnímu egoismu musí být postavena vyšší síla. Naše celé společenství spočívá prakticky na důvěře ve schopnost vytváření názoru našich spoluobčanů, a tak tomu musí být i v ekonomické sféře. „Co člověk potřebuje, může vědět a cítit jen on sám; co musí učinit, o tom rozhoduje ze svého vhledu do životních poměrů celku.“ Tak se stane mzda kreditem výroby, spotřební zboží se stane svým charakterem prostředkem produkce. Záleží na tom, co přinese výsledek společenství. Spolupráce dostane nové lidské sociální kvality, ve kterých se egoismus a hospodářský život promění v sílu podporující pokrok lidstva. Mottem sociální etiky je podle Rudolfa Steinera: „Spásné je jen to, když se v zrcadle lidské duše tvoří celá společnost, a když ve společenství žije síla jednotlivé duše.“

Překonání nezaměstnanosti, která se rozšiřuje dnes více a více, je stále obtížnější. Ovšem hospodářství jedné země či regionu obsahuje všechny občany, nejen jejich část. Moderní hospodářství vyžaduje specializaci, ztráta samostatnosti musí být vyvážena solidaritou. Hospodářství, které se staví proti lidem, musí být z demokratického hlediska zbaveno práva rozhodování. Každý zaměstnanec přispívá svým pojištěním na starobní důchod a riziko nezaměstnanosti; musí být tedy podporován ostatními, když se sám stane nezaměstnaným.

Hospodaření podniku se tváří, jako by se ho v jeho produkci nezaměstnanost netýkala, jakoby na ně nemělo přispívat. Ve skutečnosti na ně jen vrací část svého zisku, který získalo jejich propuštěním, a výdaji za menší počet zaměstnanců. Myslí se pouze, že přispívat na ně mají zaměstnaní, nikoli zaměstnavatelé, kteří je propustili, což je bezpochyby nesprávný pohled. Nejlepší cestou k podpoře nezaměstnaných je zvláštní příplatek k dani z přidané hodnoty, využitelný jen k tomuto účelu.

Dále je potřeba proti nezaměstnanosti přistoupit ke zkracování pracovní doby uvolněním času na další vzdělávání. Je mnoho potřeb, např. v ochraně přírody, které by bylo možno vykonávat namísto čekání na pracovní příležitost, ale nezaměstnanému je nutno ponechat právo volby, co chce vykonávat on.

Je jistě nespravedlivé, že se myslí na donucování k práci toho, kdo pracovat nechce, nikoli spíše na donucování k investici kapitálu, který nechce investovat, kterého by bylo daleko více potřebí. Řešení situace závisí na tom, zda se podaří zastavit současné mizení sociálního a demokratického cítění. Dnešní nezaměstnanost neznamená snížení nabídky k uspokojování potřeb, měla by vést k uvolnění sil pro jiné činnosti, které nejsou potřebné v rámci samého hospodářství. Řešení nezaměstnanosti je problémem všech – nezaměstnanost by nevedla ke zlepšení světa, na kterém se všichni podílíme, ale k jeho zhoršení.

Hlavní část knihy je věnována způsobu, jak zvládnout peněžnictví tak, aby zaujalo správné místo v sociálním organismu. Peníze jsou prostředkem k sociálnímu účelu, ale když se myslí jen v penězích, rozvíjejí peníze své vlastní vlastnosti. I když je jasné, že hodnoty lze vytvářet jen výkony, spekulativní investice do peněz jsou dnes zajímavější než reálné investice do výkonů. Národní banky řídí hospodářské poměry určováním množství peněz a úroků, a tím jsou nejpřednějším hospodářským faktorem. Obrovské zadlužení v privátním i veřejném sektoru vytváří další iluzi, že peníze samy jsou nikoli prostředkem, ale zbožím. Peníze se stávají žetony ve hře v kasinu, ale mohou se opět stát znovu reálnými penězi; v této jejich dvojznačnosti spočívá potěšení ze hry s nimi. Otvírají se stále další a další možnosti „jak výhodně uložit peníze“, aby se udržela současná iluze možnosti vydělat jen penězi, a skutečné hodnoty pak mizí do této sféry. Už v roce 1988 se odhadovalo množství peněz, které nejsou napojeny do věcných hodnot, na 500 miliard dolarů, a od té doby se toto množství nejméně zdesateronásobilo. Tyto peníze se pomocí počítačových sítí přelévají okolo světa sekundovou rychlostí. Nemají žádnou sociální odpovědnost, žádnou zodpovědnost, a proti jejich moci nelze už mnoho učinit. Kapitál investovaný do produkce se nemůže naproti tomu tak rychle přelévat. Změny kurzů a prudké poklesy měn jsou ve velké míře způsobeny finančními transakcemi nikde nevázaného kapitálu. V masové psychóze se mění sněhová koule v lavinu, ale investice v podniku musejí zůstat. Osamostatnělý kapitál chaotizuje tedy reálný hospodářský život. A tak je dnes velká část finanční a hospodářské politiky států věnována tomu, aby byl udržen v dobré náladě tento nekontrolovatelný světový peněžní trh.

Neomezený rozvoj peněžnictví vede k rozvoji čistě peněžního hospodářství, které sice saje své životní síly z hospodářského života, ale jinak s ním má jen málo společného. Obrovské budovy bank, stavěné k uložení kapitálu ve všech světových finančních střediscích, jsou toho patrným symbolem. Akcie bank platí za jisté, pracovní místa za orientovaná k budoucnosti a bohatě dotovaná. Peníze se staly zbožím, a výrobní prostředky je nedokáží vázat. Orientují se tedy spekulativně na možnosti budoucnosti ve smyslu „mentality kasina“, jak to nazval Jacques Delors po krachu na

burze v roce 1987. Odvázání peněz jejich oddělením od sociální reality je něčím jako vypuštění džina z láhve. Jeho vypuštěná postava nás naplňuje strachem, ale džin je připraven nám sloužit, když budeme mít správná přání. Jak nám mohou peníze sloužit, abychom nemusili své třetí přání užít k tomu, aby se znovu vrátil do své láhve?

Vývoj peněz je těžké popsat izolovaně, neboť je výrazem sociálních vztahů. Před peněžním hospodářstvím, ve staré Mesopotamii a Egyptě, kněží (jak máme ve starém Sumeru doloženo i písemnými prameny) určovali vzájemné hodnoty směn. Bylo to považováno za určené vyššími mocnostmi, a tak také obecně akceptováno. Prvními penězi byly kovy, od 7. století, zpočátku v Lydii a v Řecku, kovové mince. Zlatá mince není jen právním dokumentem s právní mocí, ale má také hodnotu hospodářskou, proto může přetrvat i nejisté doby. Peníze byly především kupními penězi (Kaufgeld) ve smyslu rozlišení Rudolfa Steinera. Na jedné straně tak mohli být zvýhodněni ti, kdo měli doly, či si je po vítězné válce mohli přivlastnit, na druhé straně se zjistilo mnohokrát, jako např. při dovozu zlata z Ameriky do Španělska, že jejich nadbytek vede k inflaci a chudobě, neboť neexistují výrobky, které by bylo možno si za ně koupit. Peníze umožnily osamostatnění individua; užívání peněz bylo od počátku právem každého, a tím se sociální odpovědnost za hospodářské poměry přenesla z chrámového okrsku do profánního života. Sociální činnost se řídila už peněžními vztahy – daně, prodeje lenních práv apod. vedly k nedostatku peněz, města z peněžního hospodářství bohatla, zatímco selský stav prožíval krizi, neboť hotové peníze u něho byly vzhledem k samozásobitelskému způsobu většiny potřeb vzácné.

V moderní době se dostaly s koloniálním a později technickým ovládnutím světa do popředí nikoli kupní peníze jako prostředek směny, ale kreditní peníze (Leihgeld). Lidstvo dostalo chuť podnikat. Půjčky umožňují podnikání tam, kde nejsou spojeny schopnosti s majitelstvím kapitálu. Zatímco u kupních peněz záleží na tom, co za ně kdo dostane, u půjčovních peněz na tom, co z nich kdo udělá. Zbožní hodnota peněz mizí v pozadí.

Jakmile lidská touha po podnikání překročila přirozené podmínky, nedalo se už množství peněz udržet přírodní daností (jako množstvím kovu). Papírové peníze jsou co do materiálu bezcenné, jsou pouze právním dokumentem. Aby je nedůvěřivý občan přijímal, byly kryty zprvu pozemky a pak zlatem. Mnohé peníze moderní doby už zlatem kryty nebyly (u nás se např. hovořilo o krytí prací za komunismu), ale poslední krok v tomto směru učinily Spojené státy v r. 1971, když zbavily největší světové peníze, dolar, zlatého krytí. Od té doby jsou peníze pouze čistým právním dokumentem.

Mezitím se také rozšířilo poznání, že nové peníze mohou přicházet do hospodářství pouze formou kreditů, úvěrů. Tím pak vzniká rovnováha, vyrovnávající předchozí krize z nadvýroby a z inflace. Jak možnost rychlého tisku bankovek, tak pak zejména bezhotovostní styk umožnily zcela volný pohyb peněz a tím i kreditů, jejichž množství je už dnes technicky neomezené. Proces vytváření kreditů je dnes omezen už jen tím, že část peněz stále ještě obíhá, a celkové množství peněz je rozděleno na více bank; menší část musí zůstat v bankách jako tzv. rezerva v hotovosti, a to určuje Státní banka nařízením. Tato omezení jsou ale jen vnější a brzy je vývoj překoná; zásahy bank, vydávajících peníze, jsou naopak prvními kroky k vědomému omezení.

Rozvíjení kreditní stránky peněz vyvolalo euforii podnikatelů, ale zcela mimo pozornost ponechalo otázku po sociální spravedlnosti. Mzdy jako „cena za práci“ se staly výdaji, které je potřebí udržet co nejnižší. Vrchol produktivity doby první industrializace znamená současně nejhlubší bod v sociálních vztazích. „Železný zákon

mzdy“ vyznačuje existenční minimum pracovníka, ve kterém se život redukuje na přežití a lidskost je stlačena do zvířecosti.

Peníze mohou ale také být prostředkem sociálního řádu, člověk je nositelem produktivity. Zde pokračuje autor ve své analýze k darovacím penězům (Schenkungsgeld). Sociálně myslící továrníci už v minulém století, jako Robert Owen, usilovali o vztahy v sociální sféře na spravedlivější a lidštější úrovni: v učebnicích za minulého režimu byli nazýváni utopickými socialisty. Vznikala družstva a vedle nich odbory, které chránily pracující ve vyjednávání s podnikateli. Demokratické hnutí přineslo postupně uplatnění sociálních hledisek s lidskými právy, sociální síť moderních států přispěla k tomu, že byl pro mnohé jejich obyvatele zajištěn člověka důstojný život. Jak se dá zajistit, aby každý občan měl dostatek kupních peněz? Cílem hospodářského života může být pouze zlepšení kvality života pro všechny zúčastněné. Pomalu se rozšířil i názor, že mzdy nejsou jen výdaji, nýbrž také předpokladem koupě, a tedy motorem hospodářského růstu. Péče o děti, staré občany a nemocné je ovšem stále považována jen za výdaje, a zapomínáme, že pouze polovinu našeho života jsme aktivně činnými, a že nám přesto přísluší příslušný oprávněný podíl i v ostatních etapách našeho života.

Také u půjčovných peněz dochází ke změně v chápání. „Sociální investice“ nepatří už jen státu, ale také těm, kdo spoří; i občané se začínají starat o to, co se s jejich penězi dělá. Také tady jde jen o první kroky, často plné iluzí. I požadavek humanizace práce patří do této sféry, vedle těch, kdo považují humanizaci práce za nemožnou, a žádají radikální zkrácení pracovní doby, aby bylo dost času na opravdový lidský život. Ve volném čase spotřebováváme hospodářské hodnoty, abychom volně rozvíjeli vlastní osobnost. Zvýšení produktivity je způsobeno zvýšením působení lidského ducha, který si tak vytváří prostor pro péči o sebe sama. Uspokojení duševních a duchovních potřeb je možné jen tehdy, když nás produktivní hospodářské síly nesou natolik, že po určitý čas se můžeme věnovat jiným věcem. Kniha není zbožím, i když patří do vztahu „výkon za výkon“, nýbrž spotřebovává hospodářskou hodnotu, aby umožnila vznik hodnoty kulturní, duševního a duchovního rázu. Skrze knihy se projevuje duchovní život. Duchovní síly působí vedle přírodních i v hospodářství; ale v duchovním životě jde o ducha samého, o péči o něj, o jeho výchovu. Kulturní život existuje pouze natolik, pokud pocítujeme jeho potřebu, a nakolik ho hospodářsky umožňujeme. Bezprostřední hospodářský užitek neočekáváme, jinak bychom podřídili naši individualitu hospodářským zájmům.

Peníze, které vydáváme, aniž bychom očekávali hospodářskou protihodnotu, nazývá Herrmannstorfer podle Steinera darovacími penězi (Schenkungsgeld). Při věnování neočekáváme bezprostřední protivýkon (nákupu knihy se můžeme zřít, nákupu jídla ne). Ovšem v kulturním životě se vytvářejí potřeby a schopnosti, ze kterých je živen také pozdější hospodářský vývoj. Co dnes vystupuje jako spotřeba, to se v budoucnosti proměňuje v produktivitu. Co působí tvořivě v darovacích penězích, je jako semeno v duchovním životě, jehož jádrem je výchova.

Potřeba nezávislého kulturního života je dvojí. Jednak moderní hospodářství potřebuje vysokou vzdělanost, která musí být doplňována i po dokončení školní docházky. Moderní rozvoj produktivity umožnil, že ji nemůžeme plně využít. Hospodářství je odkázáno na to, že bude dostatek odběratelů.

Peníze při bezhotovostním styku jakoby mizí, a tak se otvírá cesta k jeho hlubšímu chápání.

Hlavním působením peněz jsou kupní peníze. Všechny vytvořené hodnoty se musí navzájem vyměňovat v prodeji a koupi. Jak lze dosáhnout, aby každý dostal za své peníze to, co chce, a jak se vytvoří správná cena? Plánované hospodářství tyto ceny stanovovalo; tržní hospodářství je ponechává libovůli konkurenčního soutěžení. Obojí neuspokojuje, i když oba systémy převzaly něco od druhého. Řešením jsou pouze už výše zmíněné asociace, a těmi je umožněna cesta i k terapii třetího problému: jak lze zabránit tomu, aby koupě a prodej se z původní jednoty staly vždy jen samostatným celkem?

Peníze mají v sobě iluzi kompletnosti a staly se samy zbožím; před jiným zbožím mají ovšem přednost. Nepodléhají zkáze, nesou v sobě možnost rozhodnutí pro cokoli jiného. Čtvrtým problémem je tedy: jak zajistit rovnováhu mezi platností (hodnotou) požadovaného množství peněz a množstvím zboží k dispozici?

Spoření zastavuje oběh kupní síly; a přivádí ho do nepořádku. Z této soutěže o budoucnost nesmí mít peníze výhody. Musí to být zařízeno tak, aby byl zajištěn skrze procesy koupě a prodeje takový stav, aby se peníze nemohly stát zbožím. Inflaci a deflaci lze odstranit nejlépe opět jednáními mezi spotřebiteli a výrobci – dosavadní způsoby léčí jen některé symptomy.

Spoření přímo ve zboží, jako v příběhu Josefova výkladu faraonova snu, je již dnes minulostí – dnes spoříme v penězích. Moderní peníze jsou pouze nárokem. Spoření znamená, že nárok nevyužijeme. Nevyužitý nárok musí ovšem časem propadnout, jinak by se sociální organismus zhroutil pod vlivem množství nároků z minulosti; zde jsou dobrým příkladem, autorem nevyužitým, současné restituce s dvougeneračním posunem.

Spoření se může stát ctností až tehdy, když budou uspořené peníze přivedeny znovu do oběhu; jinak je to lakomství. Když ale nechce někdo spotřebovat, co má v penězích, musí být pro peníze nalezeny jiné možnosti spotřeby.

Půjčovní peníze jsou dvojí – kreditem pro spotřebu a kreditem pro produkci. Půjčovní peníze jsou uprostřed mezi kupními penězi a darovacími penězi, a dělí se také na tři části. Jedna je ve vztahu ke kupním penězům, a jde pak o konzumní kredit. Konzumní kredit musí být splacen spolu s úroky z budoucích příjmů; až třetina z nich je dnes kryta další půjčkou, přináší tedy budoucí nejistoty, ochuzení budoucnosti. Kredit pro produkci naopak budoucnost obohacuje. Kritériem je nikoli co podnikatel spotřeboval, ale co podnikl. Je spojen se schopnostmi podnikatele, je tedy vždy osobním kreditem. Jeho splacení je spojeno s rizikem nevratnosti (těch známe od nás víc než dost). Půjčovní peníze nemohou být jistější než hospodářský proces, ve kterém pracují. I když jednotliví spořitelé se zdají být dnes chráněni před rizikem, neseme ho společně jako celek, jak jsme viděli z vytunelovaných bank; jejichž krach byl zaplacen z velké části jinak lépe využitelného státního rozpočtu.

Fondy zajišťující riziko půjček nejsou dosud dosti rozvinuty; mohly by se využívat více. Úroky z podnikatelských kreditů jsou placeny zákazníky, úroky z konzumních kreditů zatěžují budoucnost. Jinak je tomu u těch kreditů, které zajišťují např. výstavbu škol – zde by byly jistě na místě bezúročné půjčky.

Úroky nelze táhnout libovolně dlouho – záleží také na tom, nakolik kdo bude peníze potřebovat. Je pochopitelné, že ti, co mají peníze, usilují o to, aby tato hranice byla nějak překročena. Dochází k tomu dnes „neskutečnými“ možnostmi. Stoupající kurzy akcií jsou založeny na očekávání, že někdo v budoucnosti zaplatí víc a banky podporují tuto masovou iluzi.

Jinde se ukládají peníze tak, že jsou uloženy ve zlatě, v uměleckých předmětech, ve známkách, v mincích. Nejde o žádný proces produkce a iluzi prohlédne často investor až tehdy, když chce např. prodat sbírku známek.

Podobně jde o ceny pozemků a staveb. Nevzniká tu žádná nová hodnota, jen je tím ztížena využitelnost toho, co by mělo přirozeně patřit všem.

Ještě horším nebezpečím jsou veškerá získaná práva nad podnikem, která si získal ten, kdo poskytl kapitál. Cokoli podnik vydělá, se stává automaticky ziskem toho, kdo si ho koupil, i když sám nic produktivního nevykonává. To udělalo z mnoha milionářů miliardáře, z práv se stala moc. Všechno to nepřináší žádné nové hodnoty, na vzniklých hodnotách jen parazituje.

V oblasti půjčovných peněz jsou patrné dvě tendence. Spoření je zadržování cirkulace peněz s tím, vzít si nárok na výkony do budoucnosti. V oblasti přírody se proti tomu staví znehodnocování stářím. Abstraktní peníze překračují tu hranici tak, že jsou přeneseny na jiné, kdo převezmou spotřebu v současnosti a za to vytvoří nové výrobky v budoucnosti. Co si koupí z uspořené později, je nově vyrobené zboží. Při výrobních kreditech vzniká přebytek, ze kterého se platí úroky. Staré peníze zmizí a jsou nahrazeny novými. Zatímco zpětný proud peněz skrze úroky a vrácení funguje, odliv peněz nikoli. Proto musí být vytvořen také minusový úrok, aby např. při pětiprocentním minusovém úroku základní suma po dvaceti letech zmizela. To by odpovídalo sociální realitě.

Taková suma by uvolnila peníze pro duchovní život. Stáří peněz by se dalo určit podle spořitelních papírů a podobně i další problémy by nebylo těžké vyřešit – zadržované peníze by se opět dostaly do cirkulace. Neprodejnost půdy a spolurčení podniků zaměstnanci by se staly důležitými faktory toho, aby to šlo provést. Dlouhodobé investice by bylo možné hradit ze spoření, krátkodobé pro firmy z peněz vytvořených bankovním provozem.

Darovací peníze mají funkci sociální. U peněz na nákup je nejlepším způsobem zamezení „zácpy“ vedle negativních úroků převedení do sféry duchovního života. Podobně je tomu u půjčovných peněz: tím se stane tok peněz opět obnoveným a sociální i ekonomické otázky mohou být řešeny. Věnování ex-post něčeho, co už stejně nedostanu zpátky je věnováním jen formálním, věnování napřed otevírá nové možnosti. Jiným způsobem je inflace, ale ta celé hospodářství chaotizuje.

Duchovní život neprodukuje pro dnešek, ale pro zítřek. Moderní rozvoj produktivity vznikl z původně neproduktivního studia. Vzdělání je cílem všeho duchovního života. Mnoho peněz má to odvětví duchovního života, které přímo v podniku organizuje, racionalizuje, ale to není volné. Volné zápasí o existenci, a právě jen svobodný duchovní život připravuje budoucnost. Duchovní sféra se musí rozvíjet svobodně, neměli by o ní rozhodovat ti, kdo mají nejvíce peněz a tím i moci, ovšem my bychom byli rádi, kdyby se stát nevyhýbal natolik péči o školství, kulturu, kulturní dědictví, jako to činil u nás. Jejich udržování není samozřejmostí, a proti jiným výdajům či dluhům, vzniklým z rozdáváním za všimné či z rozkrádáním stojí jen velmi málo; autor zde uvažuje z hlediska stabilní společnosti, nikoli společnosti přechodné.

Rozdělení peněz na kupní, půjčovní a darovací není výmyslem Rudolfa Steinera, ale jeho objevem. Kupní hodnota je založena na produktu, jeho faktory jsou země, práce a kapitál – Rudolf Steiner je nazýval příroda, práce a duch. Na jednom pólu působí práce na přírodu, přeměňuje ji na produkty. V každé práci je duchovní vedení. Hodnota racionalizace spočívá v ušetřené práci; zde duch působí na práci. To produkt zlevňuje.

U darovacích peněz musí být také ušetřena práce, ale jiným způsobem. Nešetří bezprostředně sám učitel, ale jeho úkoly v hospodářství musí převzít jiní – rodiče či všichni spoluobčané. Kolik bude věnováno na duchovní rozvoj, to závisí od potřeby duchovních hodnot. Když tyto hodnoty člověk má, často zapomíná na jejich hodnotu. Donedávna se nám jevila příroda jako bez ceny, teď teprve začínáme chápat, že to napořád nepůjde, že o ni musíme pečovat. Podobně je tomu s duchovním světem. Využíváme toho, co jsme z duchovního vzdělání získali, ale obvykle se jedná o jednostranné braní z hotového. Kdo chce umožnit budoucnost, musí pečovat o duchovní sféru, jinak spotřebujeme to, co by mělo být k dispozici příštím generacím. Všechny prostředky dnes proudí skrze peníze. Na jejich formě podle autora příliš nezáleží, ale tu autor vychází z předpokladu politické stability, která v dnešním světě zajištěna není, a tak by se s ním jistě dalo polemizovat.

V každém podniku je potřebné řádné účetnictví, ale podnik se svým účetním neřídí. Banky jsou účetními sociálního organismu a skrze peníze lze sociální život řídit. Ovšem řízení onoho účetnictví bank v dnešním světě chybí, a tuto úlohu budou v budoucnosti muset převzít už výše popisované asociace. Asociace musí pečovat o kredity, a měly by převzít onu úlohu, kterou dnes mají samy peníze, resp. peněžní ústavy. Řešení otázky peněz nelze politicky nadekretovat, „zkrocení peněz“ lze dosáhnout pouze sociálně-organicky, tvořivě.

Mnoho lidí pocituje, že se něco musí změnit, ale vždycky se dívá spíše po druhých, aby ti něco změnili. Kdo nedokáže měnit sebe sama a své postavení, bude hovořit o změnách a působit přitom ke konzervaci současné situace. Sociálně-hospodářské otázky musí být promyšleny a řešeny radikálně.

Můžeme si říci: Jsme dole, jsme malí, nemůžeme nic změnit. Kdo se dostane po letech nahoru, zjistí zase, že nemůže sám nic změnit, když s ním ti dole nepůjdou. Namísto vlastní iniciativy vyžadujeme iniciativu od jiných či od společnosti. Symptomy nemoci jsou den ze dne jasnější. Dny toho, co to ještě půjde „tak dál“ jsou sečteny. Smysl nemoci je v rozvoji léčivých sil. Kdo se ptá, na co jdou jeho peníze, kdo kupuje vědomě to, co opravdu potřebuje, stává se svéprávným občanem, odpovědným za svůj názor. Zasazovat se o to, co považujeme za správné, je pozicí, kterou obnovujeme lidskou důstojnost. Takový postoj se stává krystalizačním bodem vytváření nových struktur. Nesmíme mít pouze strach, že z počátku budeme možná považováni za něco zvláštního.

V oblasti peněžnictví existuje už dnes „social investment“, to je zásada investovat do projektů, které považujeme za sociálně smysluplné, i když se třeba vzdáváme části úroků. O krok dál jsou bankovní iniciativy, které mají sociální obnovu za svůj hlavní cíl. Existuje už řada podniků, kde se zaměstnanci podílejí na výsledcích, na zisku. U zemědělství se prosadily subvence na ochranu kulturní krajiny; ti pak nežijí z výnosu své produkce. Zkrácení pracovní doby a zajišťování pracovních míst zproblematizovalo otázku, nakolik opravdu je ještě základním vztah mezi prací a příjmem. Také zakládání nadací je pokusem o neutralizaci nároku na vlastnictví vlastníků. Bohužel jsou tyto snahy pro mnoho lidí ještě spojeny se stíny komunismu. Podobně se dějí pokusy s půdou ve Stuttgartu i jinde. I někteří z nejbohatších lidí na světě pochopili, že smyslem peněz je podporovat duchovní sféru. Jedním z nich je G. Soros, který svými nadacemi zachránil mnohé kulturní instituce v bývalých socialistických zemích, jiní, jako J. P.

Getty, založili rozsáhlé nadace, které ovšem často trpí parazitismem svých správců a megalomanstvím.

Nejobtížnější je prosazování asociativního hospodaření, neboť tam je překročeno působení jednotlivých podniků. Svaz akce Třetí cesta ve Stuttgartu, asociace pro přírodní potraviny, jsou sice ještě malé, ale ukazují možnou cestu k řešení ostatním. Všechny tyto iniciativy ukazují, že není důvodu k rezignaci. Není škodou začít s malými prostředky a v malém rozsahu. Strach nepřekoná překážky, nýbrž se do nich tím více zaplétá. Kdo chce rozvinout něco nového, musí se naučit plavat proti proudu. Je to napřed těžké, ale pak to posiluje, končí svou knihu Udo Herrmannstorfer. Její podněty jsou jistě zajímavé pro pochopení současné situace, i pro směr, kterým bychom měli usilovat o nápravu hospodářských a sociálních poměrů u nás.

Jan Bouzek, 1998